

MIZOGINIJA, MIZANDRIJA, SATIRA

Bilješke uz tri pjesme iz starije hrvatske književnosti

Lahorka Plejić Poje
(Odsjek za kroatistiku, Filozofski fakultet – Zagreb)

U članku se proučavaju tri satirične pjesme: dvije koje iz pozicije muškoga kazivača napadaju žene i jedna u kojoj se ženskim glasom napadaju muškarci. Propituju se strategije napada u sve tri pjesme i njihova unutar tekstna uvjerljivost. Pjesme se pokušavaju omjeriti o uvriježene definicije satire, pri čemu se pokazuje da su uvriježene definicije upitne i da ne odgovaraju na pitanja koja satirični tekstovi otvaraju. Naime, pjesme protiv žena niti žele niti mogu uputiti na poroke i grijeha žena ne bi li se na taj način pridonijelo njihovu uklanjanju. U tome smislu pjesma protiv muškaraca djeluje uvjerljivije, jer je konkretnija, ide na partikularno i u znatno manjoj mjeri generalizira. Rubno se dotiču i mogućnosti različitih čitanja *Anke Satire*.

Ključne riječi: satira, mizoginija, Marulić, Menčetić, “Ženska ljubav”

Prema uobičajenoj podjeli, kojom ravna tematski kriterij, jedna je od važnih podvrsta satire *mizogina* satira. Pišu je, naravno, muškarci. Ima li takva satira svoga parnjaka u satiri protiv muškaraca? Takvu bismo satiru onda nazivali mizandrijskom, a trebale bi je pisati, ako ćemo po analogiji, žene.

Književnopovijesno iskustvo uči nas da je satira protiv muškaraca kao takvih nemoguća. “Muškarci”, naime, u ranonovovjekovnoj književnosti ne postoje kao književna tema na onakav način na kakav postoje “žene”. U

književnosti se, pa ni u kulturi općenito, “muškarci” kao homogena skupina ne podvrgavaju vrednovanju. Jednostavno nisu upitni. Ukoliko se negativno govori o muškarcima, govori se o pojedinačnim muškarcima ili o određenim skupinama. Potvrđuju to brojni primjeri iz hrvatske ranonovovjekovne književnosti: u pjesništvu Mavra Vetranovića višekratno se osuđuju lakomi trgovci, no ne kao muškarci; u pjesmama Dinka Ranjine osuđuju se “prijatelji današnji” kao lažni prijatelji, ili pak zavidnici, loši pjesnici i plagijatori, no ne ujedno i kao muškarci; među Marulićevim *glasgowskim stihovima* nalaze se, na primjer, epigrami u kojima se cilja na pijanca Basa ili na Šimuna koji kocka, dakle na pojedince. Pritom valja dodati da epigram kojim se napada Šimun ili Baso najčešće implicira napad na svakoga pijanca i svakoga kockara. Satira, dakle, kako se to kaže u definicijama, često transcendirâ svoj predmet te osuđuje porok. No jasno je pritom da epigram protiv kockara ili kockanja, bez obzira na to što je kockanje u Splitu Marulićeva vremena bilo porok kojemu su se odavali muškarci, nikada ne osuđuje niti sve muškarce načelno, niti ih osuđuje polazeći od pretpostavke da je kockanje nešto što bi bilo imanentno upravo muškarcima.

Porok se, znači, barem prema navedenome, ne vezuje uz (muški) spol / rod, niti se pretpostavljaju neki specifično *muški* atributi navedenih skupina, nego atributi vezani uz određeno zvanje, zanimanje ili neku drugu pripadnost (u Ranjine je to često pripadnost muškoj “klapi”), eventualno uz karakternu značajku koja se pripisuje tek nekima od pripadnika muškoga roda. Ponovimo: takve, “tipično muške” značajke, odnosno katalog “tipično muških” osobina koje bi se široko prihvaćale kao imanentne muškarcima, zapadna kultura nije stvorila.

Ipak, uz više ženomrzačkih pjesama, a o dvjema će ovdje biti riječi, ili barem ženomrzačkih invektiva, u staroj hrvatskoj književnosti postoji i jedna pjesma u kojoj su, iz ženske vizure, napadnuti različiti tipovi muškaraca. Uz dvije mizogine pjesme, to je treća od tri “rodne” satire o kojima će se govoriti.

* * *

Premda bi se za solidan broj stranica stare hrvatske književnosti moglo reći da je prikriveno ili otvoreno mizogin, satirâ protiv žena nema mnogo. Dok su negativne predodžbe žene, pa i eksplicitne osude koje se pojavljuju kao sporedan aspekt teksta relativno česte, samostalni tekstovi protiv žena relativno su rijetki.

Mizogini diskurs starih hrvatskih pisaca domaća je književna historio- grafija precizno detektirala. Pišući 1993. o Jakovu Armolušiću, apologetu žena koji je reagirao na napad bračkoga pjesnika Ivana Ivaniševića na žene, Dunja Fališevac na jednome je mjestu pobrojala i opisala važnija mizogina mjesta stare hrvatske književnosti (Fališevac 1993). Istom su se temom u novije vrijeme pozabavili i drugi znanstvenici, među kojima izdvajam Slavicu Stojan i Milovana Tatarina.¹

Kronološko prvenstvo među mizoginim pjesmama hrvatske dopreporodne književnosti drži pjesma nekog glagoljaša, sačuvana u *Tkonskome zborniku*, koja počinje stihom “Sliši vsaki človik ovo”, a katkada se naslovljava kao “Ženska ljubav”.² Verzija koja je do nas došla zapisana je, doduše, u prvoj četvrtini 16. stoljeća, ali je pjesma zasigurno starija. Ipak, izvorno ne pripada djelu u kojemu je zapisana, nego je riječ o naknadnome umetku u *Cvet vsake mudrosti*. U stručnoj se literaturi navodi da je pjesma ubačena u inače “filozofski trijezno” poglavlje *Ot ljubvi ženske*, što je učinio neki hrvatski glagoljaš pri prepisivanju, a u izvorniku ona ne postoji (HSK 434). Ta je pjesma ujedno i jedini samostalan srednjovjekovni tekst “posvećen pitanju ženske tjelesnosti kao paklene klopke” (Tatarin 2003:81). Njezin se motivski inventar ne razlikuje bitno od motiva kojima se puni kasnije mizogino pjesništvo. Takav ograničen motivski repertoar prenosio se iz visoke u nisku književnost i obrnuto, a živio je vrlo intenzivno i u nefikcionalnim tekstovima različite tematike i namjene: u raznim traktatima, filozofskim raspravama, propovijedima i sličnom. Jedne te iste muške konstrukcije ženskoga i negativnih ženskih atributa pokazale su se vrlo trajnima te su uspješno odolijevale vremenu. Baštinjene iz antike, intenzivirale su se širenjem kršćanstva.³

¹ Među nekoliko studija Slavice Stojan koje se bave mizoginijom valja izdvojiti raspravu “Mizoginija i hrvatski pisci 18. stoljeća u Dubrovniku” (Stojan 2001). Milovan Tatarin o mizoginiji je, osim u nekim kraćim studijama, iscrpno pisao u knjizi *Bludnica i svetica* (Tatarin 2003). Ova bilješka upućuje na tri važnija novija rada koja su se bavila mizoginijom u starijoj hrvatskoj književnosti te ne teži tome da pobroji sve što je o toj temi napisano.

² Pjesmu je objavio 1962. Nikica Kolumbić (“Jedna pjesma protiv žena”) u *Radovima – Razdio lingvističko-filološki*, 1961/62, god. 3, Zadar, str. 199-217. Pjesma je objavljena i u hrestomatiji *Hrvatska srednjovjekovna književnost*, PSHK 1, prir. V. Štefanić, Zagreb 1969, str. 434-438.

³ Danas se proučavatelji satire najčešće pozivaju na Juvenalovu 6. satiru, koja govori protiv žena, a katkada i na pjesmu *Katalog žena* grčkog pjesnika Semonida iz 7. st. pr. Kr. Premda se znaju tako prezentirati, mizogine predodžbe o ženama ne koincidiraju s pojavom kršćanstva. Štoviše, u Novome zavjetu nema mizoginije. No kako je Evandjelje posijano u ne-

Namjena je te pjesme sasvim konkretna: ona je upućena ponajprije svećenicima i redovnicima, i to kao reakcija na kršenje zavjeta čistoće, odnosno celibata. Njezin okvir čini opominjuća apostrofa muškaraca, a središnji dio ispunjen je nizanjem negativnih predodžbi žene. Taj se niz negativnih predodžbi danas nadaje kao standardni, u vrijeme nastanka pjesme i općenito u kasnome srednjovjekovlju i ranom novovjekovlju sasvim prepoznatljiv katalog ženomrzačkih toposa. Ovdje izdvajam najvažnije od njih, jer se repertoar negativnih kvalifikacija ponavlja i u mizoginoj pjesmi Šiška Menčetića, o kojoj će kasnije biti riječi, a ponovit će se i u brojnih drugih autora hrvatskoga ranonovovjekovlja: žena se uspoređuje sa zmijom; gora je od đavla; prevarila je Samsona, Salamona i Apšaloma; žena je zamka (“mriža morska”, 19; “tonota gorska”, 20) i lovac na duše; žensko tijelo je mamac; žena uzrokuje gubitak identiteta; žena je uvijek zahtjevna i nezadovoljna (“A ni na svit još se rodil / ki bi ženi vse ugodil”, 35-36); žena je nezasitna, što se oprimjeruje četirima usporedbama (žena je poput ognja, pakla, zemlje i studenca bez dna); ženska pohlepa prisposobljena je životinjskoj pohlepi (vučica); žena je pohotna i sklona putenim užicima; žena ima moć nad muškarčevim osjetilima; žena je đavolje oružje; žena je upropaštavateljica gradova i zemalja (dakle svega onoga što je muškarac postigao) i tako dalje.

Ta je prva mizogina pjesma hrvatske književnosti, osim po katalogu negativnih atributa, ogledni primjer za jedan od ključnih postupaka koji se rabe u satiri: za hiperbolizaciju. Hiperbola je gotovo pretpostavka satire, što je i samorazumljivo: da bi se dovoljno uvjerljivo ukazalo na mane i nedostatke napadnutoga, valja ga predimenzionirati. Hiperboliziranje je, dakle, redovito u funkciji isticanja negativnoga odmak od podrazumijevane norme.

Kad je riječ o mizoginoj poeziji općenito, valja imati na umu da se pod mizoginijom krije samo prezir prema određenoj skupini žena. Drugi stih sljedećeg distiha iz naše srednjovjekovne mizogine pjesme znak je toga “specificiranja”:

povoljno tlo, kako to kaže Delumeau, posluživši se novozavjetnom metaforom, odnosno u patrijarhalnu kulturu, ravnopravnost muškaraca i žena je “ustuknula pred preprekama koje su nastale iz kulturnog konteksta u kojem se hrišćanstvo širilo” (Delumeau 1987:429). Taj “kulturni kontekst” jesu židovsko, grčko i rimsko društvo.

Kad je riječ o Novom zavjetu, važan argument protiv žena Crkva je pronalazila u dvjema Pavlovim poslanicama (Prva Korinćanima, XIV, 34–35 i Prva Timoteju, II, 11–14). U njima se, naime, ženi nalaže da bude podložna mužu te joj se odriče pravo da govori u crkvi ili da poučava. Zbog tih je riječi sv. Pavao u feminističkim krugovima dospio na “crnu listu”. Prema novijoj ezgezezi, međutim, ti su reci ipak naknadne interpolacije.

A ovo su zli prilici
mladoj ženi i divici. (39-40)

Taj distih, naime, otkriva da su opasne ponajprije mlađe žene, dakle žene onako kako se najčešće doživljavaju: “kao generacijska skupina seksualno atraktivnih žena” (Bremer 2004:78). One su te koje jače izazivaju reakciju, koje zbunjuju i koje su podvrgnute demonizaciji.⁴

Najveći broj stihova pjesme “Ženska ljubav” posvećen je upravo izlaganju negativnih ženskih osobina, no njezin je okvir (uvodna apostrofa i završna dionica) sasvim jasno određuje kao pjesmu namijenjenu isključivo muškarcima, i to, kako je rečeno, ne svim muškarcima, nego ponajprije kleru, te je pjesma zapravo prijekor onim redovnicima koji se ne pridržavaju celibata. Zadaća te pjesme nije daleko od zadaće koju ima propovijed. Donekle su slične i komunikacijske procedure u uvodnome i završnome dijelu: ona poziva na slušanje, apostrofira recipijenta, služi se imperativima, naglašeno je apelativna i persuazivna, a završetak joj je molitveno intoniran.

* * *

Književna je historiografija, spomenuto je, utvrdila za navedenu pjesmu da je prva samostalna mizogina pjesma. Rasprave književnih povjesničara višekratno su upozoravale i na niz satiričnih stihova protiv žena među pjesmama Šiška Menčetića. Među takvim stihovima opsegom i žestinom napada izdvaja se njegova pjesma koja počinje stihom “Odsad život moj obra, odsad se zatječem”, tiskana u Rešetarovu izdanju *Ranjinina zbornika* pod brojem 485.

Pjesma je ispjevana u četrdeset dvostrukorimovanih dvanaesteraca. Njezini se ključni motivi podudaraju s motivima srednjovjekovne pjesme *Sliši vsaki človik ovo*, premda nema potvrde da je ta pjesma bila poznata u Dubrovniku. Žena se i u Menčetića kvalificira kao nevjerna i nepostojana (3–5), zla savjetnica (6), uzrok zala na svijetu⁵ i uzrok propasti Troje (7–10), uzrok propasti svijeta (aluzija na Evu, 11–12), zla i zlobna toliko da to ni Salamon ne može izreći (28–30), usredotočena na to da prevari muškarca

⁴ I stare žene nerijetko su predmetom izrugivanja i osude, no njihovo ismijavanje ne polazi, naravno, od pretpostavke da su žene upropaštavateljice muškaraca.

⁵ Motiv se pojavljuje već u Semonidovoj pjesmi protiv žena, u završnim stihovima.

(31–32), zla i himbena, što može potvrditi Samson (33–34), đavolje oružje (35), lakoma i pohlepna na sve (38). Sasvim je, dakle, očito da se motivi Menčetićeve pjesme u dobroj mjeri podudaraju s motivima pjesme *Sliši vsaki človik ovo*. U potonjoj se Samson i Salamon navode kao primjeri prevarenih muškaraca; u Menčetića se pak uvlače u prostor pjesme kao zamišljeni sugovornici, a njihov bi autoritet trebao posvjedočiti kobnu žensku narav. U obje pjesme spominje se propast Troje, jednom neizravno, drugi put izravno; u obje pjesme navodi se žena kao ona koja je kriva za izgon iz raja. Ukratko, objema pjesmama ravna ista patrijarhalna, ženomrzačka tradicija, koja barata davno utvrđenim slikama žene kao utjelovljena zla.

Među dvjema pjesmama, srednjovjekovnom i Menčetićevom, ipak je vidljiva i razlika, uočljiva na prvi pogled. Menčetićeva je pjesma svjetovna, namijenjena svjetovnoj publici, te je i njezin najbliži kontekst svjetovna, i to ponajprije ljubavna poezija. U prva dva stiha te pjesme (“Sad život moj obra, odsad se zatječem, / da veće ja dobra na ženu ne rečem.”) pojavljuje se kazivač u prvome licu, čija je pozicija vremenski nešto određenija u odnosu na poziciju onoga iz anonimne pjesme: naznaka sadašnjega vremena (prilozi sad i odsad) ukazuje na neku pretpovijest, odnosno na neko prethodno stanje koje se razlikovalo od sadašnjega, onoga u vremenu pjesme. Za razliku od srednjovjekovne pjesme, dakle, Menčetićev kazivač daje do znanja da je negativnome govoru o ženi prethodio afirmativan (premda se on proglašava zabludom).

Kao što srednjovjekovna pjesma specificira unutar tekstne adresate, inzistirajući ponajprije na redovnicima, tako i Menčetićeva pjesma, namijenjena muškarcima, iskazuje naročito zanimanje za jednu skupinu muškaraca: za mladiće. Oni se percipiraju kao najugroženija kategorija te kazivač pjesme posebno apelira na njih. Osim toga, očito je da su “mlade žene i divice” iz srednjovjekovne pjesme one zbog kojih je nastala i protiv kojih govori i Menčetićeva pjesma.

* * *

Žene dugo uopće nisu pisale. Ukoliko su pisale, pisale su malo, rijetko i nikako ne protiv muškaraca.⁶ Žene se u književnosti nisu pojavljivale kao

⁶ Ostavljam ovdje po strani činjenicu da se često tvrdi kako je već i samo pisanje čin koji potkopava dominantnu, mušku kulturu.

satiričarke,⁷ pa se satira nadaje kao doista “muško” područje. Ipak, u studiji Elisje Schulte van Kessel (1995:182) spominje se venecijanska benediktinka Angela Tarabotti (u. 1652), i to kao autorica triju satira – parodijâ na *Božanstvenu komediju*. Od tih su triju sačuvane dvije (*Paradiso Monacale, Inferno Monacale*). Izgubljena je (ili uništena?) *Purgatorio delle mal maritate*. Van Kessel ističe da nije slučajno što je upravo ta, u kojoj se govori protiv braka i posredno protiv muškaraca, izgubljena. To je ujedno, koliko mi je poznato, rijedak primjer ranonovovjekovne satire iz ženskoga pera. Hrvatska ranonovovjekovna književnost tekst takvoga tipa ne poznaje.

Kad već nema žena koje pišu protiv muškaraca, kaže li barem koji ženski lik stare hrvatske književnosti nešto protiv muškaraca?⁸ Rijetko, ali ipak kaže. Najčuleniji je među profeminiističkim iskazima stare hrvatske književnosti monolog seljanke Mione iz Držićeva *Grižule*. Premda je prilično poznat,⁹ podsjećam na njega još jednom:

Idi! – Vaše tuge, sjetne žene, na ruke od ljudi došle. Raspiramo se i pridiramo se za njih, i još im smo krive. Tko ljudem vida obrok? Žene! Tko ih puđa od buha? Žene! Tko ih krpi? Žene! Tko im u kući radi? Ko im uprede i košulje kroji? Žene! Goli bi bez nas hodili; a nut, a nut kakvi su. Sjetni, da žene uteku od vas, ne biste li iscrkali od zime u buru? Nut ono kad vjerenica vjereniku kitu sviije, i tamo u Dubrovniku, kako sam čula, vodicom od rusa i nekim prahom, koji toliko lijepo miriše, potrusi odzgara, da je jedna milos vidjet; a oni nam vazda tuge zadaju. A čula sam u Dubrovniku reku: “A ne rec’ to prid ženami, a ne nauč’ to žene!”, kako da su njim žene papagali, da onoliko govore koliko ih uče; a: “Drž’ žene na uzdi, ne daj im slobode!” Imali bi nas obuzdat i žvalo nam u čeljus stavit, da se davimo i da svezane stojimo i da njim ne umijemo ništa; a Bog zna tko je razumniji, bolji i svetiji, ali mi ali oni. Vodi im nevjestu u zlatu, u svili goni nevjestu, jeda im smo draže, morite babice učit nevjestu, kako bi vjereniku ugodile. Načinjamo se mi, začinjji im u kolu, jeda bismo im ispravne bile; a mi, neboge, nigda im prave. Govi kako kokošica, budi pura kako golubica, ljubi draga svoga kako grličica, poj kako slavic – sve zaludu! A mi njim krive, a mi nesrječne! Da su blagosovljene one stare žene što se pripovijeda da rekoše: “Pođ’ s tozijem bogom toliko robstvo!”

⁷ Izostanak “ženske” satire ukratko obrazlaže jedan od suvremenih proučavatelja satire, Dustin Griffin, argumentirajući ga “organizacijom kulture”, koja je ženama onemogućila ili bar otežala da pišu i objavljuju satiru. Ženama kroz povijest nije bilo dostupno klasično obrazovanje, pa se, prema tome, nisu mogle upoznati s konvencijama i tradicijom satire, dugo su bile isključene iz života izvan kuće, donedavna ih se odgajalo tako da ne razvijaju ili ne pokazuju agresiju i slično (1994:110).

⁸ Za lik, naravno, nema odgovarajuće imenice ženskoga roda.

⁹ Citira ga i ukazuje na njegovu važnost i iznimnost i Dunja Fališevac (2007: 27-28)

ter ti rekoše ljudem: “Pođ’te zbogom, nećemo vas!” I uze svaka štit, kopje i sablju, i učiniše među sobom kraljicu i vojsku od žena. I počеше udarat na ljudi, i dobiše ljudi; i one tada bijehu, kako sad, koje vladaju gradove, a ljudi bijehu za ništa. Ma to dobro mi žene izgubismo, er zločesta jedna žena pođe se rvat s jednijem jačijem čovjekom od sebe, koji ju obali. Otolle ženam pođe nazada, kako vi znate, na ukidovanje – brižne, vazda gubimo š njimi! Tako, moja Grube, zlo; a ja rekla sam ne bih se udala, da mi daju.¹⁰

U kontekstu cjelokupnoga *Grižule* Mionin se monolog ipak ne može čitati kao znak dosljedne subverzivnosti toga lika ili čak djela u cijelosti. On je u svijetu *Grižule* eksces, a ne pravilo. Osim toga, ne treba zaboraviti da je riječ tek o ženskome liku seljačkoga podrijetla, dakle takvome koji ne pripada gradskoj, urbanoj kulturi, pa tako ni području koje podliježe uobičajenim odnosima moći.

* * *

Jedna satira na račun muškaraca u hrvatskoj ranonovovjekovnoj književnosti možda ipak postoji. Napisao ju je (ipak? naravno?) muškarac, a izgovorio, naravno, ženski lik. Riječ je o Marulićevoj pjesmi *Anka Satira*.¹¹ Pjesma je, osim nekoliko stihova, napisana u dijaloškome obliku, u 104 stiha (osmerci i sedmerci), u kojima se izmjenjuju replike stare babe Rade i djevojke Anke. Rada nagovara Anku da se uda, Anka traži savjet u odabiru muža, a starica odgovara poduljim monologom, čiji je sadržaj kataloško nizanje opisa desetak tipova muškaraca. Svakome su tipu muškarca posvećena četiri stiha, u kojima se prvo navodi neka pozitivna ili barem podnošljiva osobina, a potom se ta pozitivna strana obezvrijedi navođenjem neke *falinge* koja ide uz nju. Evo primjera:

Još su nici lipe glave,
lipa rila i nosa,
da proside jure brade
i ohola ponosa. (41–44)

...

¹⁰ Jedan zagrebački grafit, star, ako se ne varam, dvadesetak godina, danas već zaboravljen, zvučao je kao parafraza Mioninih pitanja s početka njezina monologa: njegova je leksička ispuna donekle drugačija, ali je smisao, barem na jednoj razini, podudaran. U Vodnikovoj ulici u Zagrebu, blizu tramvajske stanice, pisalo je, naime, otprilike ovo: “Proleter i svih zemalja, tko vam pere gaće?”

¹¹ O autorstvu i poetičkim osobitostima pjesme opsežno je pisala Dunja Fališevac (1989).

Niki uči mudru knjigu
i tim ti se uznosi;
da dobiti nima brigu,
malo domom donosi. (49–52)

Nakon što je saslušala podulji Radin monolog, ispunjen nizanjem krokija potencijalnih ženika, djevojka Anka zaključuje da je između dviju mogućnosti – braka i samostanskoga života – mudrije izabrati drugu, jer da su muškarci, kako slikovito zaključuje, poput šupljeg oraha.

U književnopovijesnoj literaturi pjesmi se obično pripisivala zadaća da djevojke nagovori na samostanski život, odnosno da zabavi mlade redovnice i da im tako olakša teške trenutke u samostanu. Ipak, posljednja četiri stiha, koja glase:

A vi sada, tašća mladost,
saznajte dila vaju;
ne mogoste imit milost
polag žen ke vas znaju. (101–104)

upućuju, u najmanju ruku, na to da je publika stratificirana, da podrazumijeva i mladiće i djevojke, dakle dvije recipijentske skupine. Utoliko bi Radin monolog bio ne samo apologija samostanskoga života, nego ipak i satira protiv muškaraca.

* * *

Premda opsežna, prethodna su podsjećanja na tri stare pjesme samo uvod za ono što nas ovdje zanima. I srednjovjekovna mizogina pjesma i Menčetićeva pjesma protiv žena i Marulićeva *Anka Satira* najčešće se kvalificiraju kao satirične pjesme. Potonju je, kako je naznačeno, teško jednoznačno svrstati među satire, pa je neki autori radije i neutralnije nazivaju šaljivo-zabavnom,¹² no nedvojbeno je da je njezin središnji, podulji dio ipak satira na račun muškaraca. Ovdje ćemo zanemariti ostatak Marulićeve pjesme i promotriti upravo taj središnji dio, koji bi mogao funkcionirati i kao samostalan tekst (premda je sigurno da ne bi bio napisan bez okvirnoga dijela). Iz *Anke Satire* izdvajamo, dakle, samo Radin monolog o muškarcima. Zane-

¹² Čine to, na primjer, Ivan Slamnig u predgovoru izbora iz Marulićevih djela (*Judita, Suzana, Pjesme*) u ediciji Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1970. i Bratislav Lučin u svome izboru iz Marulićevih djela naslovljenom *Duhom do zvijezda*, Zagreb 2001.

marujemo pritom činjenicu da je autor muškarac i monolog promatramo kao iskaz ženskoga govornika o muškarcima. Uostalom, i srednjovjekovna pjesma protiv žena dala bi se čitati ne kao *čista* satira na račun žena, nego kao pjesma protiv svjetovne ljubavi namijenjena redovnicima. No središnji je, pretežni dio te pjesme napad na žene. Ogradimo li se, dakle, od uvodnih i završnih stihova anonimne i Marulićeve pjesme, zatječemo se pred tri monološka iskaza (srednjovjekovni anonimni, Menčetićev i Marulićev) u kojima se napada suprotni spol: dva iz muške vizure napadaju žene i jedan iz ženske vizure napada muškarce.

Kakve su strategije napada u tim trima satirama? Koje argumente kazivači nude da bi uvjerali o kvarnosti pripadnika suprotnoga spola, kako se ti argumenti prezentiraju, kakvim se tonom izgovaraju i jesu li literarno uvjerljivo podastri? Ima li kakve razlike u strategiji napada s obzirom na spol kazivača ili možda s obzirom na predmet napada?

U srednjovjekovnoj pjesmi *Sliši vsaki človik ovo* kazivač je propovjednički, autoritativan tip. On upozorava i opominje, nudeći pritom brojne “argumente” protiv žene u obliku neupitnih istina:

Ona ti je mriža morska,
ter tonota zala gorska.
Ona obdan, obnoć lovi
tere mnoge duše gubi. (19–22)

Kazivačeve su tvrdnje esencijalističke i apodiktične. On je sklon generalizaciji (“Takova ti je vsaka žena”, 51). Svi se “argumenti” protiv žene izgovaraju iz superiorne pozicije, a dodatna potkrepa kao da i nije potrebna, jer se takav stav nadaje kao samorazumljiv. On, uostalom, i jest bio gotovo jedini moguć u patrijarhalnoj kulturi.

Motivski repertoar Menčetićeve pjesme u znatnoj je mjeri podudaran s onim iz srednjovjekovne pjesme: žena je nevjerna, nepouzdana, nestalna; njezine su riječi kobne; izvor je i uzrok mnogih zala; zbog nje je propala Troja; prvim grijehom priskrbila je pad ljudskoga roda; đavolje je oružje; pohlepna je; Samson može posvjedočiti njezinu himbenost; ni Salamon ne može izreći kolika zla čini žena... Međutim, za razliku od srednjovjekovnog kazivača, čije se “ja” ne pojavljuje u pjesmi, u Menčetića kazivač nastupa u prvome licu jednine i vrlo je glasan, gotovo i manifestativan.¹³ Kako je

¹³ O naravi kazivača u Menčetićevim pjesmama pisao je Tomislav Bogdan u knjizi *Lica ljubavi. Status lirskog subjekta u kanconijeru Džore Držića*, Zagreb 2003.

spomenuto, on već u prvome distihu bučno najavljuje: “Odsad život moj obra, odsad se zatječem / da veće ja dobra na ženu ne rečem.” No to prvo lice jednine, koje naizgled najavljuje drugačijega kazivača, pa onda možda i drugačiju argumentaciju od one koja se čula u srednjovjekovnoj pjesmi protiv žena, ipak iznevjeruje očekivanja. Kazivač, naime, nakon gromoglasne najave koja zvuči osobno, gotovo bi se reklo i originalno, nastavlja kao da prepisuje srednjovjekovnu pjesmu: oslanja se o generalizacije, o apodiktične tvrdnje, o već viđeni katalog negativnih predodžbi žene, te ne može odoljeti a da ne zauzme superiornu poziciju moralnoga arbitra.

S druge strane moglo bi se reći da se Menčetićev kazivač, po uporabi prvoga lica jednine, po pozivanju na osobno iskustvo (čiju važnost, kad je riječ o njegovoj vlastitoj prosudbi žena, istodobno želi zaniijekati), kao i po povišenu tonu, koji se postiže retoričkim pitanjem i uzvicima, koleba između težnje za nepristranošću i emocionalne angažiranosti. Stalo mu je i do vlastite legitimacije, pa se, doduše konvencionalnim toposom neizrecivosti, deklarira kao skrupulozan tip, kojemu je zazorno o drugome govoriti ružno:

Veće se ne more od srama govorit
što mi je još gore na ženu došlo rit. (17–18)

Deklarativno je zabrinut za opće dobro:

Ter ne mni tkogodi da meni od zlobe
ovoj reć dohodi, zač veće podobe. (23–24)

Premda ne slijedi propovjedničku gestu što je sadrži srednjovjekovna pjesma, kazivač se ipak deklarira kao dušobrižnik, zabrinut, kako je spomenuto, osobito za mlade, kao one kojima je poduka najpotrebnija:

Dil togaj zlo radih na ženu reć sade,
ter bih rad do mladih da ovo dopade;
neka se čuvati umiju od žene
i družim kazati nje zlobe svršene. (25–28)

Ukratko, uz neke razlike koje se na prvi pogled čine ogromnima, Menčetićev je kazivač, kao i onaj u srednjovjekovnoj pjesmi, isključiv, autoritativan, polaže pravo na istinu, govori iz povišene i povlaštene pozicije, upozorava i docira, a uz to se oslanja o niz već viđenih “argumenata”.

U Marulićevoj se pjesmi odgovornost za ismijavanje muškaraca pridaje ženi – babi Radi. Poput Menčetićeva kazivača, i baba Rada poziva se na vlastito iskustvo te tvrdi da će Anki ispričovjediti ono što je sama vidjela, i

to boraveći na tržnici. No dok u Menčetića pozivanje na osobno iskustvo ostaje tek najava, u iskazu babe Rade ono se ostvaruje poprilično realističkim opisom desetak različitih tipova muškaraca. Radin je govor o muškarcima znatno konkretniji jer ne iznosi generalne sudove, nego je utemeljen na kombinaciji fizičkoga i karakternoga opisa, i to pojedinih tipova muškaraca. To je ujedno ono što je osobito važno u ovome kontekstu: muškarci se u iskazu babe Rade ne pojavljuju kao jedinstvena, homogena skupina i nisu podvrgnuti isključivo negativnu vrednovanju, a osobito se ne podrazumijeva njihova “ontološka” problematičnost. U njezinu crtanju muškaraca nema esencijalizma. Osim toga, baba Rada se ne poziva ni na kakve autoritete, nego skromno kaže Anki da samo prenosi ono što je sama vidjela. Ona se, dakle, predstavlja kao gotovo naivna, nezainteresirana kazivačica, gotovo inferiorna, kao ona koja, zahvaljujući godinama i životnome iskustvu, ima stanovit uvid, ali ne i mogućnost prosude, pa onda niti osude. Valja, doduše, priznati da je takva pozicija naivne i nezainteresirane kazivačice hinjena, kao i da je rezultat osobnoga uvida negativan po muškarce, jer se iz njega daje zaključiti da su muškarci, Ankinim riječima rečeno, poput šupljega orača ili crvljiva boba (85–88). No strategija kojom se u(s)tvrdjuje problematičnost suprotnoga spola bitno je drugačija od strategije muških kazivača koji napadaju žene u srednjovjekovnoj i Menčetićevoj pjesmi.

* * *

Definicije satire kažu da satira kritizira, ismijava, izvrgava ruglu i osuđuje ne bi li ukazivanjem na poroke i mane pridonijela njihovu uklanjanju. To znači da bi zadaća satire bila “poraditi” na uklanjanju ili barem smanjivanju razlika između onoga što je primjerno i primjereno (ili onoga tko je primjeren i primjeren) i onoga što se napada. Čemu služi nizanje negativnih predodžbi žene u ženomrzačkim satirama? Kao zrcalo ženama? Da smanje razliku između savršenih ili barem korektnih muškaraca i nedostatnih žena?

Za satire se često kaže da podrazumijevaju određene moralne norme, odnosno da registriraju odmak od norme. Lako je uočiti što se pretpostavlja kao moralna norma na temelju koje se uočava otklon i s koje polazi osuda, razobličavanje mana i kritika u dvjema ženomrzačkim pjesmama. To je žena viđena kao majka i svetica. Atributi koji nedostaju “ženi”, prema srednjovjekovnoj pjesmi, a uglavnom ih podrazumijeva i Menčetićevo pjesma, jesu nevinost, skromnost, čednost, razboritost, poniznost, marljivost, milo-

srđe, vjera, suosjećajnost, podložnost muškarcu, prezir prema svjetovnome i slično. No sasvim je jasno da problem nije u tome što su “žene” zanemarile te vrijednosti, pa bi ih eventualno valjalo potaknuti da se vrate na pravi put. Konačno, imajmo na umu da pjesma ipak nije napisana zbog žena i da je ipak namijenjena muškim čitateljima.

Čemu rugalica na račun muškaraca u *Anki Satiri*? Da bi muškarci uočili kakvi su i pokušali se popraviti?

U oba slučaja pitanja su, naravno, pogrešna. Ona polaze od onakvih koncepcija kakve nude leksikonske definicije satire, koje, ponavljam, kažu da satira osuđuje, kritizira i ismijava ne bi li tako ukazala na mane i pridonijela njihovom uklanjanju. Stoga se prikladnijim čini Swiftov opis satire, koji kaže da je satira vrsta čarobnoga zrcala u kojemu satiričar vidi svačije lice, samo ne svoje vlastito.

Negativne predodžbe žene, sadržane u mizoginim pjesmama, potrebne su muškarcima, i to ne zato da bi se isticanjem ženskih mana poradilo na smanjivanju razlike, nego upravo suprotno: da bi se postojeće razlike dodatno učvrstile.¹⁴ U srednjovjekovnoj se pjesmi to čini zbog jednoga razloga, u Menčetićevoj zbog drugoga, no u obje se napadima opasno drugo (žensko) nastoji jasnije omeđiti i zadržati na što sigurnijoj udaljenosti. Zadaća je monologa babe Rade, koja govori protiv različitih tipova muškaraca, učiniti to isto: učvrstiti žensku poziciju i to tako što će jasnije odvojiti muškarce od žena, ali u drugome smislu. Rada Anki govori protiv muškaraca ne iz straha od muškaraca, nego zato da je odgovori od svjetovnoga života i da je nagovori na odlazak u samostan. I Rada, dakle, želi granicu između muškaraca i žena, pri čemu ovdje muškarci podrazumijevaju brak tj. svjetovni život, učiniti što čvršćom. I ovdje kritika suprotnoga spola služi tome da se obilježi i odvoji ono što je nedovoljno odvojeno ili što bi moglo ugroziti vlastiti prostor.

Dok se stvari s dvjema ženomrzačkim pjesmama čine prilično jasnima, za Marulićevu bi pjesmu jedan odvjetak feminističke kritike mogao ustvrditi da je i ona ženomrzačka. I ona, naime, nagovaranjem žena (ali ne i muškaraca) na život u čistoći i pokornosti, podržava binarnu opreku *muškarci vs.*

¹⁴ Tradicionalna čitanja satire kao teksta koji teži tome da smanji razliku između napadača i napadnutoga, između podrazumijevane norme i devijacije, naglavce izvrcé Fredric V. Bogel (1995).

žene te participira u stvaranju izolirana prostora za žene, dodjeljujući ženama pasivnost u samostanu, a muškarcima ostavljajući javni prostor.¹⁵

S druge strane, čitamo li pjesmu u kontekstu primjerenijemu vremenu u kojemu je nastala i u kontekstu Marulićeva opusa, onda se pjesma ipak nadaje kao apologija žena. Njezin autor ni jednom naznakom ne upućuje na to da bi žene trebale poći u samostan zato što su po prirodi grešne, sklonije ovozemaljskim iskušenjima nego muškarci. Osim toga, za razliku od ženomrzačkih pjesama koje su napisane za muškarce, *Anka Satira*, kako je naglašeno na početku, nije namijenjena isključivo ženskoj čitateljskoj publici, nego, zahvaljujući završnome četverostihu, i muškoj, i upravo u tome dijelu ona posredno hvali žene kao razborite. Stoga bi se možda moglo ustvrditi da je Radin satirični katalog ipak i packa muškarcima.

Konačni je dojam koji pjesma ostavlja ambivalentan. U kontekstu patrijarhalne kulture vrlo se rijetko čini ono što čini Marulić: on piše ženama, piše o ženama, hvali žene, brine se o njihovoj duhovnosti i drži da je to važno. S druge strane, naravno, brigom za žene učvršćuje odnosno promiče *različitosť* žena od muškarca, odnosno žensku podložnost.

Čitali pjesmu ovako ili onako, *Anka Satira* ipak se doima zabavnijom od dviju ženomrzačkih pjesama. Ukoliko joj isključiva zadaća i jest nagovor na duhovni život, ona to čini vješto: ne panegirikom, jer panegirik je uvijek dosadniji od invektive, nego upravo suprotno, šaljivim napadom na različite tipove potencijalnih ženika.¹⁶ Zahvaljujući jednostavno napadačkoj, generalizirajućoj strategiji, srednjovjekovna i Menčetićeva pjesma danas se doimaju preradikalnima, dosadnima i neuvjerljivima, a Marulićeva pak zabavnom i duhovitom, pa i uspjelijom satirom, bez obzira na moguće svjetonazorske razlike između današnjega čitatelja i splitskoga pjesnika.

¹⁵ U *Anki Satiri* to doduše nije toliko uočljivo, no u struci je već uočeno kako se segmentira raspodjela poželjnih vrлина prema spolovima. Na primjeru Marulićeva latinskog, moralno-poučnog djela *Institucije* Iva Grgić (2003) upozorila je na poželjne vrline u muškaraca i žena. Ženama su, naime, “prikladnije” jedne vrline, muškarcima pak druge. Svakako je najpoželjnija vrлина za ženu djevičanstvo.

¹⁶ O istančanoj psihologizaciji koja je zamjetna u crtanju različitih tipova muškaraca opsežno je i argumentirano pisala Dunja Fališevac u već spomenutoj studiji (2007).

LITERATURA

- Bogdan, Tomislav 2003. *Lica ljubavi. Status lirskog subjekta u kanconijeru Džore Držića*, Zagreb
- Bogel, Fredric V. 1995. "The Difference Satire Makes: Reading Swift's Poems", u: *Theorizing Satire. Essays in Literary Criticism*. Ur. Connery & Combe. New York, str. 43–53.
- Bremer, Alida 2004. "Gynotopia. 'Knjiga o gradu žena' Christine de Pizan", Kolo, br. 4, str. 67–81
- Delumeau, Jean 1987. *Strah na Zapadu (od XIV do XVIII veka): opsednuti grad*. Prev. Z. Stojanović. Novi Sad
- Fališevac, Dunja 1995. "Muško pismo Šibenčanina Jakova Armolušića: *Slava ženska*", u: *Smiješno & ozbiljno u staroj hrvatskoj književnosti*. Zagreb, str. 77–104.
- Fališevac, Dunja 2007. "Dubrovnik – otvoreni i zatvoreni grad", u: *Dubrovnik – otvoreni i zatvoreni grad. Studije o dubrovačkoj književnoj kulturi*, Zagreb, 7–39.
- Fališevac, Dunja 2007. "Marulićeva šaljivo-satirična poezija", u: ista, *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*, 2. prošireno izdanje. Zagreb, str. 101–112.
- Grgić, Iva 2003. "Muška vrlina, ženska vrlina u Marulićevoj *Instituciji*", u: *Colloquia Maruliana* XII, str. 73–84.
- Griffin, Dustin 1994. *Satire. A Critical Reintroduction*. Lexington
- Hrvatska srednjovjekovna književnost* 1969. PSHK 1, prir. V. Štefanić, Zagreb
- Kolumbić, Nikica 1962. "Jedna pjesma protiv žena", u: *Radovi – Razdio lingvističko-filološki*, 1961/62, god. 3, Zadar, str. 199–217.
- Lešić, Zdenko 1985. "Satira", u: *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit, 694–697.
- Nöth, Winfried 2005. "O prostornom predočavanju Drugoga u kulturi". Prev. A. Stamać. *Republika* 1, 3–12.
- Parlov, Mladen 2005. "Lik žene u misli Marka Marulića", u: *Colloquia Maruliana* XIII, str. 293–313.
- Schulte van Kessel, Elisja 1995. "Vergini e madri tra cielo e terra", u: Georges Duby i Michelle Perrot, *Storia delle donne in Occidente. Dal Rinascimento all'età moderna*. A cura di Natalie Zemon Davis e Arlette Farge, Rim-Bari
- Stojan, Slavica 2001. "Mizoginija i hrvatski pisci 18. stoljeća u Dubrovniku", u: *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, br. 39, str. 427–460.
- Tatarin, Milovan 2003. *Bludnica i svetica. Starohrvatska legenda o Mariji Egipćanki*. Zagreb
- Weber, Dietrich 1991. "Die Satire", u: *Formen der Literatur*, ur. O. Knörrich, 2., prerađeno izdanje, Stuttgart, 319–325.

Primljeno 19. prosinca 2008.

SUMMARY

MISOGYNY, MISANDRY, SATIRE

Notes on three poems from the old Croatian literature

Lahorka Plejić Poje

The paper studies three satirical poems: two of them attack women from the position of a male teller and in the third, men are attacked through a female voice. The attack strategies in all three are being analysed as well as their inner textual credibility. The poems are attempted to be judged with regard to the deep-rooted definitions of a satire, showing that the deep-rooted definitions are questionable and that they do not give answers to questions raised by satirical texts. In other words, poems against women neither want nor can point to female vices and sins, contributing in that way to their elimination. In this sense, the poem against men seems more persuasive, because it is more concrete, refers to the particular and is less generalizing. The possibilities of different readings of *Anka Satira* are also marginally related.

Key words: satire, misogyny, Marulić, Menčetić, “Ženska ljubav” (“Women love”)